

İBN FİRÛZ VE "EL-GURRETÛ'L-BEYDÂ" ADLI ESERİ

*Recep CİCİ**

ÖZET

XVI.Yüzyıl Osmanlı bilginlerinden İbn Fîrûz, tahsilini tamamladıktan sonra başta Kırklı Medreseler olmak üzere çeşitli medreselerde müderrilik yapmıştır.

İbn Fîrûz, diğer çağdaşları gibi ne her alanda ve ne de her türde eser yazmıştır. O, pek çoklarının özellikle kalem oynatmaktan kaçındığı kamu hukukuna (siyaset-i şer'iyye'ye) dair bir eseri tercüme etmiş ve bunu, Sultan II. Selim'e sunarak onu irşad etmenin yanısıra literatüre de önemli katkı sağlamıştır. Dolayısıyla bu makalede, İbn Fîrûz'un hayatı ve *el-Gurretü'l-Beydâ* adlı eseri ele alınmıştır.

SUMMARY

Ibn Fîrûz and his work called el-Gurretu'l-Beydâ

In this article, it has dealt with the lays of İbn Fîrûz who is one the scholars of Sultan Selim II era and his work called *el-Gurretü'l-beydâ* about politycy.

GİRİŞ

Geçmişle ilgili sağlıklı ve tutarlı değerlendirmelerde bulunabilmek ve günümüz için dersler çıkarabilmek için o dönemlerle ilgili belge niteliğindeki verilerin tesbit edilerek herkesin istifadesine sunulması gerekmektedir. Şüphesiz belgeler, sadece Şer'iyye Sicilleri diye bilinen arşiv kayıtlarıyla sınırlı değildir. Monografiklerde, onlar kadar olmasa bile tarihe ışık tutacak nitelikte eserlerdir.

* Yrd. Doç Dr., U.Ü.İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı.

Kitap, tez ve makale tarzında yapılabilecek bu tür incelemeler, bizlere geçmişle ilgili ve temel dinamiklerimiz konusunda ışık tutacaklardır. İşte bu amaçla, Sultan II. Selim devri bilginlerinden İbn Fîrûz ve onun kamu hukukuna dair eseri bir makale çerçevesinde incelenecektir.

A. HAYATI

XVI.Yüzyıl Osmanlı bilginlerinden olan İbn Fîrûz'un, asıl adı Mehmed Bey b. Fîrûz Ağa el-İstanbulî olup doğum tarihi ve hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Bey'in ismi kütüphane kataloglarında Mahmud b. İsmail¹ ve Muhammed b. Ahmet Paşa² şeklinde kaydedilmiş ise de; bunlardan birincisi onun tercüme ettiği eserin müellifi, diğeri de babası Fîrûz Ağa'nın kendisine kedhüdâlık yaptığı sadrazam Ahmet Paşa'nın adıdır.

Fîrûz Ağa'nın oğlu olan Mehmet Bey, tahsilini tamamladıktan sonra muhtemelen çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Kaynaklarda, onun 1008/1599 tarihinde Kırklı medreseden ayrılarak Hoca Sinan Medresesi'nde aynı göreve devam ettiği belirtilmektedir.³

Sultan II. Selim (ö. 982/1574) devri İslâm kamu hukuku (siyaset-i şer'iyeye) otoritelerinden olan İbn Fîrûz, 1018/1609'da tâun hastalığından vefat etmiştir. Ancak onun nereye defnedildiği hakkında tarih ve tabakat kitaplarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁴

B. "EL-GURRETÜ'L-BEYDÂ" ADLI ESERİ

Osmanlı âlimlerinden müderrislik yapanlar, daha ziyade kadılık, müftülük ve şeyhulislâmlık gibi halk ve idarecilerle beraber olmayı gerektiren görevleri yürütenlere göre daha çok ilmî eser verme fırsatını yakalamışlardır. Bunlar başta telif, şerh ve hâşiye olmak üzere her türde ve tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi de pek çok dalda eser vermişlerdir. Bu, onların en önemli özelliklerindedir. Nitekim eser yazmış olan Osmanlı âlimlerine bakıldığı zaman onların bu özellikleri açıkça görülür.⁵ Bu yüzden sadece az sayıda bilgin tek türde ve tek alanda kitap kaleme almıştır ki biri de İbn Fîrûz'dur.

Usûl-i fikhın okutulmaya başlandığı Kırklı Medreseler⁶ başta olmak üzere çeşitli medreselerde müderrislik yapan İbn Fîrûz, her nedense diğer bilginler gibi kalemini kullanmamış ve velûd yazarlar arasında yer almamıştır. Nitekim onun söz konusu tercümesinden başka kaynaklarda herhangi bir eserine rastlanmamıştır. Bu itibarla burada sadece adı geçen tercüme kısaca tanıtılacaktır.

¹ Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 1828.

² İ.Ü. Merkez Ktp., Türkçe, nr. 2670.

³ Atâî, *Hadâik*, II, 529.

⁴ Atâî, *Hadâik*, II, 529; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 227.

⁵ bk. Cici, Recep, *Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları*, s.396.

⁶ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.11; Cici, a.g.e., s.310.

el-Gurretü'l-Beydâ, Mahmud b. İsmail b. İbrahim el-Cizî⁷ (ö. 845/1441)⁸ tarafından Mısır sultanı Ebû Said Muhammed Çakmak için yazılan *ed-Dürretü'l-garrâ fi nesâyihî'l-mülûk ve'l-vüzerâ*⁹ adlı kitabın Türkçe tercümesidir¹⁰. İbn Fîrûz tercümenin mukaddimesinde söz konusu eseri okuduğunu, ondan çok yararlandığını ve bu sebeple onu tercüme ederek *el-Gurretü'l-beydâ* adını verdiğini söylemektedir. Mütercim bu eserini Sultan II. Selim'e sunmuştur.¹¹

Orijinali on babdan oluşan eser, İbn Fîrûz tarafından yedi bab olarak düzenlenmiştir. Ayrıca asıl metnin "Kavâidü'l-imâmet ve ahvâlihâ" adlı dördüncü babı, "Kavâid-i-imâmet ve ahvâl-i imâmet" şeklinde iki ayrı baba ayrılmış ve böylece tercümede metnin sadece aiti babına yer verilmiştir. Dolayısıyla orijinal metinde yer alan "el-Mesâilü's-şer'iyye, el-Hiletü's-şer'iyye, Tenbihü'l-mucîb, el-Mesâilü'l-müteferrika" babları tercüme edilmemiştir.¹²

⁷ Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-zunûn*, II, 741. Müellifin "el-Cizî" nisbesi gerek tabakat kitaplarında ve gerekse kütüphane kataloglarında farklı şekillerde kaydedilmiştir. Meselâ; Harputlu (Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 227), al-Harparî 'Hartabirtî' (Brockelman, *Suppl.*, II, 665), el-Cizrî (*Hedyye*, II, 411. Kehhâle, *Hedyye*'yi referans göstererek bu nisbeyi 'el-Cizî' diye zikretmiştir) ve el-Hirmîti'yi (Kehhâle, *Mu'cem*, XII, 152; Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 343, vr. 1b; Süleymaniye Ktp., Hâmidide, nr. 1082, vr. 118a) örnek verebiliriz. İncelemeye esas aldığımız orijinal metnin Süleymaniye Ktp., Hâmidide, nr. 1082, vr. 118a' da müellifin adı nisbesiyle birlikte şöyle kaydedilmiştir: "Mahmud b. Şeyh İsmail b. İbrahim b. Mikâil b. Hıdır b. Yunus b. Ya'kub b. Nureddin el-Hirmîti (الخيرميتي)".

⁸ Vefat tarihinin kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında farklı şekillerde kaydedildiği görülür. Sözgelimi, *Osmanlı Müellifleri* (I, 227) ile Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 343/2'de 844/1440 olarak verilir. Kehhâle (*a.g.e.*, XII, 152) 845/1441'de yaşadığını belirtmektedir. Süleymaniye Ktp., Pertevniyâl, nr. 447'de 843/1439 şeklinde kaydedilmiştir. Kâtip Çelebi'ye (*a.g.e.*, II, 741) göre ise, özellikle 843/1439 eserin bitiriliş tarihidir.

⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 741; *Hedyye*, II, 411. Eser adı diğer kaynaklarda ve kataloglarda şöyledir: *ed-Dürretü'l-garrâ fi nesâyihî'l-mülûk ve'l-kudât ve'l-vüzerâ* (bk. Bursalı Mehmed, *a.g.e.*, I, 227). *ed-Dürretü'l-garrâ fi nasîhati's-selâtin ve'l-kudât ve'l-ümerâ* (bk. Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 152). *ed-Dürretü'l-garrâ fi nesâyihî's-selâtin ve'l-ümerâ* (bk. Süleymaniye Ktp., Hâmidide, nr.1082, vr. 2a) İncelediğimiz orijinal metnin (Süleymaniye Ktp., Hâmidide, nr.1082) nüshası, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup 118 varaktır.

¹⁰ Tercümede yer yer Arapça ve Farsça kelime ve deyimlere de rastlanmaktadır. Örnek için bk. Süleymaniye Ktp., Pertevniyâl, nr. 447, vr. 3a-b, 7a, 20a, 65a, 77b, 100a, 125b.

¹¹ Süleymaniye Ktp., Pertevniyâl, nr., 447, vr. 2a. Tamıttığımız tercüme nüsha, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup 139 varaktır. Bab başlıkları sarı renkli, cümle sonlarındaki noktalar da sarı ve büyüktür.

Baş: (vr. 1b)

Sonu: (vr. 139a)

الحمد لله الذي جعل سلطانا عدل السلاطين الأرض
قجن مولا كه عصيان إيتمك دلسك بر مكان إختيار ايله كه
حق سبحانه و تعالا سني كورميه.

¹² bk. Süleymaniye Ktp., Hâmidide, nr., 1082, vr. 3b. Orijinal metnin diğer babları şöyledir:

1. el-İmâmet,
2. Şurûtu'l-imâmet,
3. Hükmü'l-imâmet,
4. Kavâidü'l-imâmet ve ahvâlihâ,
5. el-Vezâret,
6. Kavâidü'l-ecnâd.

el-Gurretü'l-beydâ'nin babları şöyledir:

1. Der beyân-ı imâmet,
2. Der beyân-ı şurût-i imâmet,
3. Der keyfiyet-i hükm-i imâmet,
4. Der kavâid-i imâmet,
5. Der ahvâl-i imâmet,
6. Der beyân-ı ahvâl-i vezâret ve
7. Der beyân-ı kavâid-i sipâh ve der adâb-ı cünûd.¹³

Bursalı Mehmed Tahir Efendi söz konusu tercümeyle "tevşân" kaydı ile nitelendirmektedir. Oysa İbn Fîrûz tercümeyle esas aldığı metinleri kısaltmış ve ayrıca bu metinlerin de tamamını tercüme etmemiştir.¹⁴

Kamu hukuku özellikle siyasetle ilgili çalışmaların İslam hukuk tarihinde başlangıçtan itibaren az olduğu dikkate alındığı zaman güvenilir kaynaklara dayanılarak¹⁵ hazırlanan ve alanında orijinal sayılan böyle bir eserin tercüme edilmesi literatüre önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.¹⁶

Kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan *el-Gurretü'l-beydâ*'nın¹⁷ metni olan *ed-Dürretü'l-garrâ*'nın özellikle Süleymaniye Ktp., İzmir, nr., 343/2'deki nüshasında "Vasiyyetü'n-Nebi, Vasiyyetü'n-Nebi Aliyyen" gibi¹⁸ bazı

¹³ Özellikle bab başlıklarında Farsça'ya yer verilmiştir. Örneğin, orijinal metindeki bab başlıklarının başına bazen sadece "در (3, 4 ve 5. bablarda)", bazen de "در بیان (1, 2, 6 ve 7. bablarda)" ifadesi getirilmiştir (Metin için bk. bk. Süleymaniye Ktp., Hâmidîye, nr., 1082, vr. 3b. Tercüme için bk. Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, nr., 447, vr. 3a). Ayrıca bab başlıkları tercümede Farsça sıralanmıştır:

"باب الأول..، باب دوم..، باب سوم..، باب چهارم..، باب پنجم..، باب ششم..،
"باب هفتم.."

Sırasıyla bk. Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, nr. 447, vr. 3a-b, 7a, 20a, 65a, 77b, 100a, 125b.

¹⁴ Meselâ metinde geçen şu kısım tercümede yer almamıştır.

"كما أخبر الله تعالى عن حال موسى (عسم) أنه طلب من الله تعالى وزيرا فقال
واجعل لي وزيرا من اهلى بطريق الاولي أن يكون السلاطين والأمراء
"محتاجين الي الوزير."

Metin ve tercüme mukayesesi için bk. Süleymaniye Ktp., Hâmidîye, nr., 1082, vr. 47b.; Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, nr., 447, vr. 100b.

¹⁵ Nitekim orijinal metinde bazı tefsir ve fetva kitaplarının yanı sıra Gazâlî'nin (505/1111) *İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı eseri, müsned hadisler, güvenilir raviler yoluyla gelen haberler (âsar) ile güvenilir tarih kitaplarının da başlıca referans kaynakları arasında yer aldığı ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Süleymaniye Ktp., Hâmidîye, nr. 1082, vr. 118a.

¹⁶ Burada kısaca tanıtmaya çalıştığımız tercüme (ve metin), kütüphane kataloglarında amme idaresi (Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 1828; Hkm. nr. 552; Pertevniyal, nr. 447; Hüsrev Paşa, nr. 310), siyaset (Tire Necip Paşa Vakfı, nr. 344), siyasal bilimler (İ.Ü. Merkez Ktp., Türkçe, nr. 2670), İslâm ahlâkı (Sülm. Ktp., İzmir, 343/2) ve İslâm tarihi (Sülm. Ktp., Hâmidîye 1082) şeklinde kaydedilmiştir.

¹⁷ Bazıları için bk. Tire Necip Paşa Vakfı, nr. 344; İ.Ü. Merkez Ktp., Türkçe, nr. 2670; Süleymaniye Esad Ef., nr. 1828; Hkm, nr. 552, 553; Pertevniyal, nr. 447; Hüsrev Paşa, nr. 310.

¹⁸ Bu nüshada yer alan bab başlıkları şu şekildedir:

1. Nesâyihu Hâtem el-Esam,

farklı konuların bulunması ve bir diğer nüshanın mukaddimesinde de “Salât ve selâm... ve iki şehid imamın üzerine... ve onun masum evlâdının hakkı için”¹⁹ şeklinde ifadeler yer alması sebebiyle bazıları müellif Mahmud b. İsmail b. İbrahim el-Cîzî’yi Şia’ya nisbet etmişlerdir.²⁰ Ancak müellif eserinde, ashâbın fazileti konusunda Ehl-i Sünnet tarafından yapılan Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki sıralamayı benimsemiş, hatta Ebû Hanîfe’nin. Ali’yi Osman’ın önüne geçiren görüşünü reddederek doğrusunun Ehl-i Sünnet’in sıralaması olduğunu belirtmiştir.²¹

SONUÇ

İbn Fîrûz, XVI. Yüzyıl Osmanlı bilginlerinden olup, tahsilini tamamladıktan sonra Kırklık Medreseler dahil çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır.

Çağdaşlarından farklı yol izleyerek her alan ve türde eser yazmamış olan İbn Fîrûz, yine onlardan ancak çok azının cesaret edebileceği siyaset-i şer’iyye’ye dair Arapça bir eseri Türkçe’ye kazandırmış ve bunu Sultan II. Selim’e sunmuştur.

İbn Fîrûz, orijinal metnin üzerinde az da olsa tasarruflarda bulunarak tamamını tercüme etmemiştir. Yine de o, güvenilir kaynaklara dayanılarak hazırlanan ve alanında orijinal sayılan böyle bir eseri tercüme ederek literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Ağa Bozork et-Tahrânî, *ez-Zeria ilâ teşâñifi’ş-Şia*, Beyrut, ts., VIII, 103.

Atâî, *Hadâiku’l-hakâik fi tekmileti’ş-Şekâik*, İstanbul 1268 h., II, 529.

Cici, Recep, *Kuruluşta Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları*, (basılmamış doktora tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s.310.

Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 665.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 227.

Bağdâdî, *Hediyye*, İstanbul 1951, II, 411.

İbn Fîrûz, Mehmed Bey, *el-Gurretü’l beydâ* (Süleymaniye Ktp., Pertevniyâl, nr. 447).

Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, İstanbul 1941, II, 741.

Kehhâle, *Mu’cemu’l-müellifin*, Dımaşk 1957, XII, 152.

2. Vasiyyetü’n-Nebî,

3. Evsâfu’n-nisâ,

4. Nesâyihu’l-mülûk ve’l-ahyâr,

5. Fadiletü ikrâmi’d-dayf,

6. İhsânu’l-câr,

7. Adâbu’l-mülûk ve’l-vüzerâ ve’l-huddâm,

8. Vasiyyetü’n-Nebî Aliyyen,

9. Havâssu’l-Kur’an,

10. Adâbu’l-mülûk ve’l-ecnâd.

¹⁹ Süleymaniye Ktp., Hâmidîye, nr., 1082, vr. 2a-b.

²⁰ bk. Ağa Bozork et-Tahrânî, *ez-Zeria*, VIII, 103.

²¹ Süleymaniye Ktp., Hâmidîye, nr. 1082, vr. 8b.

Mahmud b. İsmail el-Cîzî, *ed-Dürretü'l-garrâ fi nesâyihî'l-mülük ve'l-vüzerâ*
(Süleymaniye Ktp., Hâmidîye, nr., 1082; İzmir, nr. 343/2).
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1984, s.11.